

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر توغرىسىدا دەسلەپكى

ئىزدىنىش

ئابدۇخېلىل راخمان لوپنۇرى

مەزكۇر ماقالە مەزكۇرى مىللەتلەر ئۈنۋېرسىتى ئۇيغۇر-تىل ئەدەبىيات فاكۇلتىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ بىر يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن ئېچىلغان ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىدا ئوقۇلغان. ھەمدە شىنجاڭ ئۈنۋېرسىتى ئىلمىي ژورنىلىنىڭ 2006-يىللىق 3-سانىدا ئېلان قىلىنغان.

قىسقىچە مەزمۇنى: مەزكۇر ماقالىدە ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى، ياسىلىش يوللىرى، ئەمەلىي ئۈنۈمدارلىقى، نۇتۇق جەريانىدىكى قوللىنىلىشى، ئىپادىلەش ئۈنۈمى، ئۇلارنىڭ باشقا سۆز ياساش ئۇسۇللىرىدىن پەرقى ۋە ئۇلارنى تەتقىق قىلىشنىڭ ئەھمىيىتى قاتارلىق تەرەپلەر ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىلدى.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ئىستىلىستىكىلىق يول، سۆز ياساش، ئۇيغۇر تىلى

جەمئىيەت ئۆزۈكسىز تەرەققىي قىلىپ تۇرىدۇ. جەمئىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ يېڭى شەيئىلەر، يېڭى ئۇقۇملار داۋاملىق تۈردە مەيدانغا كېلىدۇ. ئىجتىمائىي ھادىسە ھېسابلىنىدىغان تىل جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىپ راۋاجلىنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئىچكى قانۇنىيىتى بويىچە سۆز ياساش، قېرىنداش تىللاردىن ۋە چەت تىللاردىن سۆز قوبۇل قىلىش يوللىرى بىلەن يېڭى شەيئىلەرنى ۋە يېڭى ئۇقۇملارنى ئىپادىلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزىنىڭ لوغەت تەركىبىنى بېيىتىدۇ ھەم تولۇقلايدۇ. لوغەت تەركىبىنى بېيىشتىن ھەم تولۇقلاشتىكى

ئەڭ ئاساسلىق ئۇسۇل ئۆز ئانا تىلىنى ئاساس قىلىش، ئۆز تىلىنىڭ سۆز ياساش ئىقتىدارىدىن پايدىلىنىپ ھەرخىل يوللار بىلەن سۆز ياساشنى ئۆزىگە ئالدىنقى شەرت ۋە مۇقىم پىرىنسىپ قىلىشتۇر.

ئۇيغۇر تىلى تۈركى تىللار ئائىلىسىدىكى مۇھىم بىر تىل بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇزۇن مۇددەتلىك تارىخى تەرەققىيات جەريانىدا، ئۆزىدە بار بولغان سۆز ياساش ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىپ نۇرغۇنلىغان سۆزلەرنى ياسىدى. ئۇيغۇر تىلىدا سۆز ياساش ئۇسۇللىرى ھەققىدىكى ئىلگىرىكى تەتقىقاتلاردا كىشىلەر سۆز ياساشتا تۈپ سۆزلەرگە سۆز ياسغۇچى قوشۇمچىلارنى قوشۇپ يېڭى سۆزھاسىل قىلىشتىن ئىبارەت تار مەنىدىكى سۆز ياساش ئۇسۇلى بىلەنلا چەكلىنىپ كەلگەندى. پەقەت يېقىنقى بىر نەچچە يىل مابەينىدە تەتقىقاتچىلىرىمىز ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆزلەرنى ياسىلىش خۇسۇسىيىتىگە قاراپ مورفولوگىيىلىك ئۇسۇل بىلەن ياسالغان سۆزلەر، سىنتاكسىسلىق ئۇسۇل بىلەن ياسالغان سۆزلەر دەپ ئىككى چوڭ تۈرگە ئايرىدى.

سۆز ياساش ئۇسۇلى – سۆزنىڭ ئىچكى قۇرۇلمىسىنى تەتقىق قىلىدىغان، يېڭى سۆزلەرنى بارلىققا كەلتۈرىدىغان ئۇسۇلدۇر. شۇڭلاشقا، ئۇ نېمىنى خام ماتېرىيال قىلىپ تۇرۇپ، قايسى ئۇسۇلدا سۆز ياساشنى تەتقىق قىلىشى كېرەك. مانا بۇ سۆز ياساش ئۇسۇلىنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسى ھېسابلىنىدۇ. سۆز ياساش ئۇسۇلىنىڭ ھەقىقىي مۇددىئاسى نوقتىسىدىن قارىغاندا بىز ئۇيغۇر تىلىغا بۇرۇندىن تازا ئېتىبار بېرىپ كېتەلمىگەن يەنە بىر خىل سۆز ياساش ئۇسۇلىنى كىرگۈزسەك ئارتۇقچە بولماس دەپ ئويلايمىز. ئۇ بولسىمۇ ئىستىلىستىكىلىق سۆز ياساش ئۇسۇلىدۇر. بۇ خىل سۆز ياساش ئۇسۇلى ھازىرغىچە مەملىكىتىمىزدە يېزىلغان ئۇيغۇر تىلى تەتقىقاتىغا ئائىت ماقالە، ياكى ئەسەرلەردە سېستىمىلىق تۈردە تەتقىق قىلىنىپ باقمىدى. ھازىر ئۇيغۇر تىلىغا ئائىت ئەسەرلەردە ياسالما سۆز ياكى بىرىككەن سۆز دېيىلىۋاتقان بەزى

سۆزلەر قارىماققا شەكىل جەھەتتە مورفولوگىيىلىك ياكى سنتاكسىسلىق يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە ئوخشاپ كەتسىمۇ ئەمما مەنە مۇناسىۋىتىدىن قارىغاندا ئۇلار مەلۇم ۋاستىنىڭ ياردىمىدە شەكىللەنگەن بېرىككەندىن كېيىن شۇ سۆزنىڭ ئۆزىدە مۇئەييەن ئىستىلىستىلىق مەنە بېرەلەيدىغان ۋە ئىستىلىستىكىلىق ئۈنۈم ھاسىل قىلالايدىغان سۆزلەردۇر. شۇڭا ئۇلارنى ئۇيغۇر تىلى سۆز ياساش ئۇسۇللىرى دائىرىسىگە كىرگۈزۈپ تەتقىق قىلىش ۋە باشقا سۆز ياساش ئۇسۇللىرىدىن پەرقلەندۈرۈش ناھايىتى مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن سۆز ياساش ئۇسۇلى دېگىنىمىزدە ئىستىلىستىكىلىق شەكىللەرنىڭ ياردىمىدە يېڭى سۆز ھاسىل قىلىش ئۇسۇلىنى نەزەردە تۇتىمىز. ئىستىلىستىكىلىق شەكىل بولسا بىز دائىم ئېيتىپ كېلىۋاتقان ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: ئوخشىتىش، مۇبالىغە، تەكرارلاش، سېلىقلاشتۇرۇش دېگەندەك . تۆۋەندە بىز ئۇيغۇرتىلىدىكى سۆز ياساشتا كۆپرەك قوللىنىلىدىغان ئىستىلىستىكىلىق سۆز ياساش ئۇسۇلى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتمەكچىمىز.

### 1. ئوخشىتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق سۆز ياساش ئۇسۇلى

ئوخشىتىش ئىستىلىستىكىدىكى ئەڭ كۆپ قوللىنىلىدىغان ئاساسلىق ۋاستىلەرنىڭ بىرى بولۇش سۈپىتىدە بەدىئىي ئەدەبىياتتا كەڭ تۈردە قوللىنىپ قالماستىن بەلكى سۆز ياساشتا كەڭ تۈردە قوللىنىلىدۇ.

ئۇيغۇر خەلقى ناھايىتى ئۇزۇن مۇددەتلىك تارىخى تەرەققىيات جەريانىدا، ئۆزلىرىنىڭ تىلىنى بارغانسېرى بېيىتىش، تاكاممۇللاشتۇرۇش، ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈشكە ناھايىتى ئەھمىيەت بەرگەن. مۇئەييەن ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەرنى ھاسىل قىلغاندا ئۇلارنى ئادەتتىكى يول بىلەن بىرىكتۈرۈپ قوللىنىپلا قالماستىن بەلكى ئوبرازلىق يوللار ئارقىلىق ئەتراپىدىكى شەيئىلەرنى جانلىق تۈردە ئىپادىلەشكە زور كۈچ سەرپ قىلغان. ئالايلىق،

قەدىمدىن تارتىپلا مەيلى ئادەملەرگە ئات قويسۇن ياكى شەيئىلەرگە نام قويسۇن ئوخشىتىشتىن ئىبارەت ۋاستىدىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغان. بۇ خىل سۆز ياساش ئۇسۇلى دەۋرلەردىن بۇيان ئىزچىل داۋاملىشىپ كەلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىمۇ بۇ خىل ۋاستىدىن پايدىلىنىپ سۆز ياساش خېلى كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوخشىتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنى ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر، يۇشۇرۇن ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر، ئېنىق ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر، تەكرار ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر دەپ تۆت تۈرگە ئايرىش مۇمكىن. تۆۋەندە بىز بۇ شەكىللەر ئۈستىدە ئايرىم - ئايرىم توختىلىپ ئۆتىمىز .

### 1) ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر

ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر بىر شەيئىنىڭ خۇسۇسىيىتىگە، ئالاھىدىلىكىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان ئىككىنچى بىر شەيئىنى ئاتاش يولى بىلەن ياسىلىدۇ. بۇنىڭدا ئوخشىغۇچى شەيئى ئوخشالغۇچى شەيئى ئورنىدا تۇرىدۇ. مەسىلەن: «يېتىم ئوغلاق»، «لاتاغلاپ» «نانقىپى»، «بۇغا تاپان» «يۇمىلاق تاۋۇز» دېگەن سۆزلەرنى ئالساق، بۇ سۆزلەر تۈزۈلۈش شەكلى جەھەتتىن ئانالىتىك يول بىلەن ياسالغان بىر قىسىم سۆزلەرگە ئوخشايدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ مەنە جەھەتتىكى باغلىنىشى ۋە ئىپادىلەيدىغان مەنىسى ئوخشىمايدۇ. ئۇلار ئۆز - ئارا بىرىكىپ تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ مەنىسىدىن باشقا مەنە ئاڭلىتىش بىلەن بىرگە يەنە مۇئەييەن شەيئى ، خۇسۇسىيەتكە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. مەسىلەن: «لاتاغلاپ» سۆزىنى ئالساق، بۇ «لاتىدىن ياسالغان غىلاپ» دېگەن مەنىنى بىلدۈرمەستىن بەلكى «ئىش خوشياقمايدىغان، ھۇرۇن» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. «يۇمىلاق تاۋۇز» دېگەن سۆزنى ئالساق ، ئۇ «مەيدانى يوق» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ يەردىكى «لاتا غىلاپ» سۆزى بىلەن «ھۇرۇن، بىكار تەلەت» سۆزلىرى، «يۇمىلاق تاۋۇز» دېگەن سۆز بىلەن «تۇراقسىز، مەيدانى يوق» سۆزلىرى ئوخشىغۇچى، ئوخشالغۇچىلىق مۇناسىۋەتتە باغلىنىپ كەلگەن بولۇپ ،

ئوخشالغۇچى كۆرۈنمەيدۇ، ئوخشىغۇچى ئوخشالغۇچىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر شۇ شەيئى ۋە شۇ خۇسۇسىيەتنىڭ ئورنىدا كېلىدىغانلىقى ئۈچۈن كىشىلەر بۇ سۆزلەر بىلەن ئۇچراشقاندا ئوخشىغۇچى ئارقىلىق ئەسلى شەيئى ۋە ئەسلى ئالاھىدىلىكىنى چۈشىنىلەيدۇ.

ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر كىشىلەرنىڭ شەيئىلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە ئوبرازلىق تەپەككۈرنىڭ چوڭقۇرلىشىنىڭ مەسھۇلى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش تۇرمۇش ئەمەلىيىتى جەريانىدىكى بىر شەيئىنىڭ ئوبرازى ئارقىلىق ئىككىنچى بىر شەيئىگە نام قويۇش ياكى بىر خىل خۇسۇسىيەت ئارقىلىق ئىككىنچى بىر خىل خۇسۇسىيەتنى جانلىق ئىپادىلەش جەريانىدا ھاسىل بولىدۇ. مەسىلەن: «يەر يولۋىسى»، «يىلان باغرى» دېگەن سۆزلەرنى ئالاق، بۇنىڭدىكى يەر يولۋىسى» بىر خىل ھاشارەت بولۇپ، ئاساسلىقى كېچىسى ھەرىكەت قىلىپ زىرائەتلەرنىڭ يىلتىزى ۋە يۇمران مایىسىلىرىنى يەيدۇ، كېۋەزگە زىيانكەشلىك قىلىدۇ. دېمەك بۇ يەردە بۇ سۆز يولۋىسىنىڭ ھەرىكەت قىلىش ئالاھىدىلىكى جەھەتتىكى ئوخشاشلىقىدىن پايدىلىنىپ ياسالغان. «يىلان باغرى» دېگەن سۆز بولسا «تولغماچ، ئەگرى - بۈگرى» دېگەن مەنىدە بولۇپ، يىلاننىڭ بەدىنىنى تولغاپ ماڭغان ۋاقتىدىكى ھالىتىگە ئوخشىتىپ ياسالغان.

ۋەكىللىك ئوخشىتىش يولى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەرنى ئۆز ئالاھىدىلىكىگە قاراپ مۇنداق ئىككى تۈرگە بۆلۈش مۇمكىن .

(1) قايسى خۇسۇسىيەتنىڭ قايسى خۇسۇسىيەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقى ئارقىلىق ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەش جەريانىدا ھاسىل بولغان سۆزلەر.

مەسىلەن: "يۇمىلاق تاۋۇز"، «يىتىم ئوغلاق»، «لاتا غىلاپ»، «يىلان باغرى» «قەغەز يولۋاس» «قۇلاق موللىسى»، «گەپ خالتىسى» قاتارلىقلار بۇ مىساللاردا مەلۇم

خۇسۇسىيەتلەر ۋە ئالاھىدىلىكلەر يەنە بىر خىل خۇسۇسىيەت ۋە ئالاھىدىلىكلەرگە ۋەكىللىك قىلدۇرۇلغان .مەسىلەن: «قەغەز يولۋاس» ، «ساختا ھەيۋە» گە، «لاتا غىلاپ»، «بوشاڭلىق» قا ۋەكىللىك قىلدۇ .

(2) قايسى شەيئىنىڭ قايسى شەيئىگە ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقى ئارقىلىق ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەش جەريانىدا ھاسىل بولغان سۆزلەر.مەسىلەن: قاغا تۇمشۇق، ئاتقۇلاق (ئۆسۈملۈك)، تاختا مۈشۈك، تۈگە تاپان ( ئۆسۈملۈك)، شېكەر سۈيى (قوغۇن) قاتارلىقلار بۇنىڭدا ئوخشىغۇچى ئوخشالغۇچىغا بىۋاسىتە ۋەكىللىك قىلدۇ.

ۋەكىللىك ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەردە بىر شەيئى ياكى خۇسۇسىيەت يەنە بىر شەيئى ياكى خۇسۇسىيەتكە ۋەكىللىك قىلىش كۆپىنچىسى شۇ تىلنىڭ لوغەت تەركىبىگە كىرىپ ئۆزلەشكەن، كىشىلەرنىڭ سۆزلەش ئادىتىگە ئۇيغۇنلاشقان، بەزى ئابىستىراكت چۈشەنچىلەرنى كونكرىتلاشتۇرۇپ چۈشەندۈرۈپ بەرگەچكە كۆپىنچىلىرىنىڭ تاشقى قۇرۇلۇش شەكىلىدىن كەينىگە يۇشۇرۇنغان يېڭى مەنىسىنى بىلىۋېلىش ئانچە قىيىن ئەمەس. تىلىمىزدا بىز يۇقىرىدا كۆرسەتكەندىن باشقا يەنە تۆۋەندىكى سۆزلەرمۇ مۇشۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە كىرىدۇ .مەسىلەن: توشقانقۇلاق (ئۆسۈملۈك)، ئاشقازان، قۇزىقۇلاق(پالەك)، پەتەكبۇرۇن) بىناكارلىقتا ئىشلىتىلىدىغان ئەسۋاب)، ئاسمانتاپان (يېقىلغاندا ئىككى پۇتى ئاسمانغا بولۇپ قېلىش ھالىتى)، ئۇچار تەخسە، ئالەم كېمىسى، ئۇماچ قورساق، كىرىپۋاش (ئۆسۈملۈك) قاتارلىقلار.

## 2) يۇشۇرۇن ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر

يۇشۇرۇن ئوخشىتىش - ئېنىق ئوخشىتىشقا قارىغاندا يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن، چوڭقۇرلاشتۇرۇلغان ئوخشىتىش شەكلىدۇر. بۇ خىل شەكىلدە ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشىغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتى يۇشۇرۇن بولىدۇ.

بۇ خىل شەكىلدە ياسالغان سۆزلەر بىر قەدەر ئالاھىدىرەك بولۇپ، ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتى ئانالىتىك يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە ياكى بىرىككەن سۆزلەرنى تەشكىل قىلغان تۈپ سۆزلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە تېخىمۇ ئوخشاشتەك كۆرۈنىدۇ. ماھىيەتتە بولسا ئوخشىمايدۇ. ئەگەر يۇشۇرۇن ئوخشىتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە ئوخشىغۇچى، ئوخشالغۇچىلىق مۇناسىۋىتىدە ئەمەس، بەلكى ئېنىقلىغۇچى ئېنىقلانغۇچىلىق مۇناسىۋىتى ئارقىلىق تەھلىل ئېلىپ بېرىلسا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچى مۇناسىۋىتىنى ئېنىق شەرھلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. مەسلەن: «كەكە ساقال»، «كەتمەن قوڭغۇز»، «قارلىغاچ قۇيرۇقلۇق چاپان» سۆزلىرىنى ئالساق، قارىماققا بۇ سۆزلەرنىڭ شەكلى «ئالتۇن ئۈزۈك»، «لاتا قونچاق»، «يىپەك يىپ» دېگەن ئانالىتىك يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ تۈزۈلۈش شەكلىگە ئوخشاشتەك كۆرۈنىشىمۇ، ئەمما ئىنچىكىلىك بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، ئالدىنقى سۆزلەردىكى تەركىبلەرنىڭ سۆزلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ئوخشىغۇچى، ئوخشالغۇچىلىق مۇناسىۋەت، كېيىنكى سۆزلەرنىڭ تەركىبىدىكى تۈپ سۆزلەرنىڭ مۇناسىۋىتى ئېنىقلىغۇچى ئېنىقلانغۇچىلىق مۇناسىۋەت بولىدۇ. ئەمدى ئۇلارنىڭ مەنە جەھەتتىكى باغلىنىشىنى سېلىشتۇرۇپ كۆرسەك، «كەكە ساقال» نىڭ مەنە جەھەتتىكى باغلىنىشى «كەكەگە ئوخشايدىغان ساقال»؛ «كەتمەنقوڭغۇز» نىڭ مەنە جەھەتتىكى باغلىنىشى «كەتمەنگە ئوخشايدىغان قوڭغۇز»؛ «قارلىغاچ قۇيرۇقلۇق چاپان» نىڭ مەنە جەھەتتىكى باغلىنىشى «قارلىغاچنىڭ قۇيرۇققا ئوخشايدىغان چاپان» مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەيدۇ. كېيىنكىلىرى بولسا «ئالتۇن ئۈزۈك» ئالتۇنغا ئوخشايدىغان ئۈزۈك بولماستىن ئالتۇندىن ياسالغان ئۈزۈك؛ «لاتا قونچاق» لاتىغا ئوخشايدىغان قونچاق بولماستىن لاتىدىن ياسالغان قونچاق؛ «يىپەك يىپ» يىپەككە ئوخشايدىغان يىپ بولماستىن، يىپەكتىن ياسالغان يىپ دېگەن باغلىنىشتا بولىدۇ. بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئوخشىغۇچى، ئوخشالغۇچىلىق مۇناسىۋەت بولمايدۇ.

يۇشۇرۇن ئوخشىتىش يولى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەرنى ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ تۆۋەندىكىدەك ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مەلۇم خۇسۇسىيەت جەھەتتىكى باغلىنىشى ئارقىلىق ھاسىل بولغان سۆزلەر. مەسىلەن: قەغەز ياڭاق، تۆمۈر تىكەن، تۇلۇقچا قوڭغۇز، شىكەر قۇمۇش، قىسقۇچ پاقا، غۇنچە بوي، شەيتان ئەينەك، قەغەز يولۋاس قاتارلىقلار. بۇلاردىن «قەغەز ياڭاق» دېگەن سۆزنى ئالساق، بۇ خىل ئوخشىتىش قەغەزنىڭ «نېپزلىكىدىن» ئىبارەت مۇشۇ خۇسۇسىيەت ئاساسىغا قۇرۇلغان بولىدۇ. «شېكەر قۇمۇش» دېسەك بۇ شەكىل جەھەتتىن شېكەردەك ئۇششاق ياكى كېپەكسىمان قۇمۇش بولماستىن پەقەت «تاتلىق» لىقتىن ئىبارەت مۇشۇ خۇسۇسىيەت ئاساسىغا قۇرۇلغان بولىدۇ.

(2) ئوخشىغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتى شەكىل جەھەتتىكى ئوخشاشلىق ئارقىلىق ئىپادىلەش جەريانىدا ھاسىل بولغان سۆزلەر: مەسىلەن: چۆچۈرە قۇلاق، پالتاچىش، چاڭگا ساقال، ئورغاق ئاي، شادا پاچاق، باداڭ قورساق، قوشۇق يۈز قاتارلىقلار.

بۇلارغا قارايدىغان بولساق ئوخشالغۇچى بىلەن ئوخشالغۇچىنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ مەلۇم شەكىل ئاساسىدا بارلىققا كەلگەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. مەسىلەن: «چاڭگا ساقال» دېسەك بۇ شەكىل جەھەتتىن قۇشلارنىڭ چاڭگىسىغا ئوخشىتىلغان.

(3) ئېنىق ئوخشىتىش ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان سۆزلەر.

ئېنىق ئوخشىتىش-ئوخشالغۇچى، ئوخشىغۇچى، ئوخشاشلىق نوقتىسى، ئوخشىتىش سۆز قۇشۇمچىسىدىن ئىبارەت تۆت ئامىل ئېنىق ئىپادىلىنىدىغان ئوخشىتىش ئۇسۇلىدۇر.

بۇخىل شەكىلدىكى سۆزلەر ئاساسلىقى، مۇشۇخىل سۆزنى ھاسىل قىلىدىغان سۆزنىڭ

بىرىنچى تەركىبىگە «سىمان» قۇشۇمچىسىنىڭ قۇشۇلىشى بىلەن



ياسلىدۇ، بۇ يەردىكى «سىمان» قوشۇمچىسىنىڭ رولى ئوخشىتىش سۆز قوشۇمچىسى «دەك، تەك، ئوخشاش» لارنىڭ رولى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. مەسلەن: ئادەمسىمان مايمۇن، شارسىمان جىسىم، زەنجىرسىمان دۇكان، دولقۇنسىمان سىزىق، باشاقسىمان ئوق، مايمۇنسىمان ئەدەم، بېلىقسىمان قۇش، قايچىسىمان شەكىل، ھەرسىمان چىش، كۈنلىكىسىمان مېدۇزا، كىپەكىسىمان مادداقاتارلىقلار. بۇ خىلدىكى سۆزلەرنى ئېنىق ئوخشىتىشنىڭ تۆت ئامىلى نوقتىسىدىن تەھلىل قىلساق ئۇلارنىڭ قۇرۇلمىسىنى تېخىمۇ ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز. مەسلەن: «دولقۇنسىمان سىزىق» بىلەن «زەنجىرسىمان دۇكان» نى ماسالغا ئالدىغان بولساق تۆۋەندىكىدەك ئەھۋالنى بايقايمىز.

ئوخشالغۇچى - سىزىق                      ئوخشالغۇچى - زەنجىر

ئوخشىغۇچى - دولقۇن                      ئوخشىغۇچى - دۇكان

ئوخشىتىش سۆزى - سىمان                      ئوخشاتما سۆز - سىمان

ئوخشاشلىق نوقتىسى - ئەگرىلىك                      ئوخشاشلىق نوقتىسى - ئۆز ئارا چېتىلىش

دېمەك، بۇ تۈرگە كىرىدىغان بارلىق سۆزلەرنى يۇقارقى شەكىل ئارقىلىق قۇرۇلمىسىنى كۆرسىتىپ بەرگىلى بولىدۇ .

#### 4) تەكرار ئوخشىتىش شەكلى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر

تەكرار ئوخشىتىش ئۇسۇلى ئوخشىتىشنىڭ شاخلانما تۈرلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، بىر قانچە خىل ئوخشالغۇچىنى بىر ئوخشىغۇچى بىلەن چۈشەندۈرۈش ئۇسۇلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ئوخشىتىشلار يۇشۇرۇن ياكى ئېنىق ئوخشىتىش ئاساسىدا ھاسىل بولسىمۇ ، تۈزۈلۈشى ۋە ئىپادىلەش ئۈنۈمى جەھەتتىن باشقا ئوخشىتىشلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ .

ئۇيغۇر تىلىدا يېقىنقى مەزگىللەردە پەيدا بولغان بىر قىسىم سۆزلەر مۇشۇ خىل ئوخشىتىش ئۇسۇلىدا ياسالغان. مەسلەن: ئۇيغۇر تىلىدا « ئامبار » دېگەن سۆز " جىق نەرسىنى ساقلىغىلى بولىدىغان قۇرۇلۇش، ئۆي، خانە " دېگەندەك مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. شۇڭلاشقا بىزدە «سۇ

ئامبىرى»، «ئاشلىق ئامبىرى» دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر ياسالغان. كېيىنكى مەزگىللەردە كەلگەندە بۇ سۆزنىڭ مۇشۇ خىل خۇسۇسىيىتىگە قاراپ بەزى ئابستىراكت مەنىلەرنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر بارلىققا كەلگەن. مەسلەن: «سانلىق مەلۇمات ئامبىرى»، «ئىختىساسلىقلار ئامبىرى»، «سوئال ئامبىرى» دېگەندەك بۇ يەردە يۇقارقى ئۈچ سۆز «ئامبار» دىن ئىبارەت بىرلا ئوخشىغۇچى ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن. «سودا» سۆزىنى ئالساق ئەسلى مەنىسىدە «پاي چېكى سودىسى»، «ئۆي - زىمىن سودىسى» شەكلىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئوخشىتىلما مەنىسىدە بولسا «ئۆمۈر سودىسى»، «ۋىجدان سودىسى» شەكىللىرىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا «دېڭىز» سۆزىنى ئالساق ئەسلى مەنىدە «قىزىل دېڭىز»، «خۇئاڭخەي دېڭىزى» دېگەندەك شەكىللەردە ئىشلىتىلىدۇ. ئوخشىتىلما مەنىسىدە بولسا «ئوت دېڭىزى»، «سۆزلەر دېڭىزى»، «ئازاب دېڭىزى»، «سودا دېڭىزى»، «قەلب دېڭىزى»، «بىلىم دېڭىزى» قاتارلىق شەكىللەردە ئىشلىتىلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوخشىتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ پەيدا بولۇش جەريانىغا قارايدىغان بولساق تەكرار ئوخشىتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ ھازىر بۇرۇنقىغا قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. يۇقۇرىدا بىز ئوخشىتىشنىڭ تۆت خىل شەكلى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر بىلەن قىسقىچە تونۇشۇپ ئۆتتۇق. ئۇيغۇر تىلىدا ئوخشىتىش يولى بىلەن سۆز ياساش ئۇسۇلى ئەدەبىي تىلىدا كەڭ تۈردە قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئۇسۇل بولۇپلا قالماستىن ئۇ يەنە ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ يەرلىك تارماقلىرى بولغان دىئالېكت - شېۋىلەردىمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇنداق بۇ سۆزلەردە ئاساسلىقى مۇنداق ئىككى خىل ئالاھىدىلىك بار دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

بىرى، ئەدەبىي تىلىدىكى تەڭدىشى ھېچقانداق ئوخشىتىش مەنىسى بىلدۈرمەيدىغان، ئەمما دىئالېكتىكىسى ئوخشىتىش مەنىسى بېرەلەيدىغان سۆزلەر.

مەسلەن:

دىئالېكتتا

ئەدەبىي تىلدا

پاڭا يۇيۇرمىقى	قۇمچاق يۇتقىنى (خوتەن)
خۇاسىڭ	يەر ياڭقى (خوتەن)
ئايروپىلان	ھاۋا پاراخۇت (لوپنۇر)
ئاپتاپپەرەس	كۈنچىچەك (لوپنۇر)
موگو	ئاخۇنباش (قەشقەر)
يىڭناغۇچ	ئات بېشى (لوپنۇر)
جىلىخور	زەھەر خالىتىسى (قۇمۇل)
يەر تۇزغىقى	جىن تاماكىسى (خوتەن)
ئېزىتقۇ، ئالۋۇن	شەيتان سۈيدۈكى (خوتەن)
پىيما	چوت پايپاق (ئاقسۇ)
يەنە بىرى، ھەم ئەدەبىي تىلدىكىسى ھەم دىئالىكتىكىسى ئوخشاشلا ئوخشىتىش يولى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر. مەسىلەن:	
ئەدەبىي تىلدا	دىئالىكتتا
تال بويلۇق	شاخشا بويلۇق (قۇمۇل)
ئاقساقال	ساقال تارغىقى (خوتەن)
شادا پاچاق	نوغۇچ ئاياق (قەشقەر)
ئوغرىتىسكەن	تۆمۈر تىسكەن (قۇمۇل)
تۆمۈر تۇمشۇق	چاڭگال دۇمباقچىسى (خوتەن)

ئەمدى بىز ئوخشىتىش يولى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەرنىڭ ياسىلىشى ئالاھىدىلىكىگە، ئۇسۇللىرىغا قارايدىغان بولساق ئۇلارنىڭ ئاساسەن ئىسىم بىلەن سۈپەتتىن ئىبارەت ئىككى چوڭ سۆز تۈركۈمىگە مەركەزلەشكەنلىكىنى، مەنە جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە قارايدىغان بولساق ئۇيىپىكتىپ شەيئەلەرنى، خۇسۇسىيەتلەرنى تېخىمۇ جانلىق ، ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز.

## 2. سىلىقلاش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

سىلىقلاش - ئىستىلىستىكىدا ئوي پىكىرنى ئۇدۇللا ئېيتماي سىپايلىك بىلەن مۇلايىملاشتۇرۇپ ئېيتىش دېمەكتۇر. بۇ يەردىكى سىلىقلاش يەنە قوپال ئەدەبىسىز ئىبارە ياكى سۆزنى باشقا سۆز بىلەن پەردازلاپ ئېيتىشقا قارىتىلغان.

ئۇيغۇر خەلقى ئۇزۇن مۇددەتلىك تارىخى تەرەققىيات جەريانىدا باشقا مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىرگە ئۆزىگە خاس بولغان مەدەنىيەت ئەندىزىسىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇلار بۇ جەرياندا ئۆزلىرىنىڭ ئەخلاق چۈشەنچىلىرىگە، ئەدەب - ئەخلاق مىزانلىرىغا ئاساسەن ئۆز - ئارا ئالاقىدا سۆزنى مەنىسىگە ئاساسەن تاللاپ ئىشلىتىشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن. قوپال، ئەدەبىسىز، تومتاق سۆزلەرنى ئۆزلىرىنىڭ تىل ئادىتىگە ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ، ئۇنداق سۆزلەرنىڭ ئورنىغا سىلىق، يۇشۇرۇن ، ئەگىتمە مەنە بېرىدىغان سۆزلەرنى ياساپ ئىشلەتكەن. مەسلەن: «نامرات كەمبەغەل» دېگەن سۆزلەرنىڭ ئورنىغا «قولى قىسقا»؛ «سۈيدۈك»، «پۇق» دېگەن سۆزلەرنىڭ ئورنىغا «كىچىك تەرەت»؛ «چوڭ تەرەت» ، «سىيمەك»، «چىچماق» سۆزلىرىنىڭ ئورنىدا «تەرەت سۇندۇرماق»؛ «ئۇسۇرماق» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىدا «يەل كەلمەك» ؛ «ئەرگە تېگىش» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىدا «ياتلىق بولۇش، تۇرمۇشلۇق بولۇش»؛ «ھەيز كېلىش» دېگەن سۆزنىڭ ئورنىدا «ئاي كۆرۈش» دېگەن سۆزلەرنى ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن. بۇلارنىڭ مەنە جەھەتتىكى مۇناسىۋىتىدىن

قارىغاندا ئۇلارنىڭ بىلدۈرگەن مەنىلىرى ئالماشقان سۆزلىرى بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى، قوپال – سىلىقلىق دەرىجىسى ئوخشىمايدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا بۇنداق سىلىقلاشتۇرۇش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر خېلى كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدۇ. بىز يۇقۇرىدا مىسالغا ئالغان سۆزلەردىن باشقا يەنە تۆۋەندىكى سۆزلەرمۇ مۇشۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە كىرىدۇ. مەسلەن: «ئۈلۈش» ئوتتۇرا جىنسىلىق سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ ئوخشىمىغان ئۈيىپىكىتلارغا قاراپ سىلىقلاشتۇرۇپ ئېيتىلغان ۋارىيانتلىرى بولسا «ۋاپات بولۇش»، «قازا قىلىش»، «ئالەمدىن ئۆتۈش»، «چاچراپ كېتىش»، «تۈگەپ كېتىش»، «كۆز يۇمۇش» «لاردۇر. «ھامىلدار بولۇش» ئادەتتە ئىلمىي ئۇسلۇبتىكى ئەسەرلەردە قوللىنىلىدىغان سۆز بولۇپ ئۇنىڭ كىشىلەر ئارىسىدا قوللىنىلىدىغان سىلىقلاشتۇرۇلغان شەكىللىرى بولسا «ئىككى قات»، «ئېغىر ئاياق»، «بويىدا بار»، «ئېغىر ئۈستىخان» لاردۇر. دېمەك نۇتۇقتا ئەمەلىي ئەھۋالغا ماسلاشتۇرۇپ ئىفمىزلىق ئۇسۇل بىلەن ياسالغان سۆزلەرنى ئالماشتۇرۇپ ئىشلەتسەك ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى يۇقۇرى كۆتۈرۈپ ئالاقىنىڭ نورمال ، تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىلىشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ .

### 3. مۇبالىغە يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

ئىستىلىستىكىدا ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن شەيئەلەرنىڭ ئەسلى ھالىتىدىن ئاشۇرۇپ ياكى كىچىكلىتىپ ئىپادىلەش مۇبالىغە دەپ ئاتىلىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا مۇبالىغە ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان سۆزلەر سان جەھەتتە ئانچە كۆپ سالماقنى ئىگەللىمىسىمۇ، ئەمما يەنىلا بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن ياسالغان سۆزلەر كۈندىلىك تىل

ئەمەلىيەتتەمۇ دە دائىم ئۇچراپ تۇرىدۇ. مەسلەن: «يەل تاپان» «پىت ئۇچەي»، «پىتكۆز»، «مىڭ ئاياق»، سەكسەن خالتا» سۆزلىرىنى ئالساق، بۇ سۆزلەر مۇبالىغە يولى ئارقىلىق ياسالغان سۆزلەر بولۇپ، بۇ سۆزلەردە مەلۇم خۇسۇسىيەت ئەسلىدىكىدىن ئاشۇرۇلغان ياكى كىچىكلىتىلگەن. «پىتكۆز» سۆزىنى ئالساق، بۇ ئادەملەرنىڭ كۆزىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قارىتىلغان بولۇپ، بۇ ھەممە ئادەم بىلىدىغان شەكلى ناھايىتى كىچىك نەرسە، ئەمما ئادەمنىڭ كۆزى ھەرقانچە كىچىك بولسىمۇ ئۇنچىلىك كىچىك بولمايدۇ. دېمەك بۇ يەردە ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ كىچىكلىكى ئەسلىدىكىدىن خېلىلا كىچىكلىتىپ تەسۋىرلەنگەن. «مىڭ ئاياق» سۆزىنى ئالساق ئۇ بىر خىل ھاشارەتنىڭ نامى بولۇپ ھېچكىم ئۇنىڭ پۈتىنىڭ سانىنىڭ نەچچە ئىكەنلىكىنى ساناپ باقمىغان. پەقەت بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ پۈتىنىڭ كۆپلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئاشۇرۇپ «مىڭ ئاياق» دەپ ئاتىغان. ئۇلاردىن باشقا، ئاغزى قۇلىقىغا يەتمەك، بېشى ئاسمانغا تاقاشماق، كۆزى تىشىلىپ كەتمەك، بوينى قىلدا باغلاش، سەكسەن پۈت، سەكسەن پاچاق، بېشىدا ئوت كۆيمەك قاتارلىقلارمۇ مۇشۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە كىرىدۇ.

بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، بىز مۇبالىغە ئۇسۇلى بىلەن ياسالغان سۆزلەر بىلەن سىلىقلاشتۇرۇش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ بەزىلىرىگە قارايدىغان بولساق، ئۇلارنىڭ تىلىمىزدا ئۇزۇندىن بۇيان ئىشلىتىلىش جەريانىدا تۇراقلىشىپ كەتكەن ئادەت سۆزلىرى ئىكەنلىكىنى بايقايمىز. بۇ سۆزلەر گەرچە ئادەت سۆزلىرى بولسىمۇ، ئۇلار قۇرۇلمىسى جەھەتتىن ئېيتقاندا ئىككى ياكى ئۈچتىن ئارتۇق سۆزنىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان، بىلدۈرگەن مەنىسىدىن قارىغاندا ئۇلار تىلدا خۇددى بىر سۆزگە ئوخشاش رول ئوينايدۇ. بىرقانچە سۆز بىرىكىكەندىن كىيىنلا ئاندىن بىر سۆزگە ئوخشاش مەنە ئاڭلىتالايدۇ. بۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا ئادەت سۆزلىرىنىڭ ھاسىل بولۇش ئۇسۇلىنىمۇ بىر خىل سۆز ياساش ئۇسۇلى دەپ قاراشقا بولىدۇ.

#### 4. تەقلىد قىلىش ئۇسۇلىدا ياسالغان سۆزلەر

بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان تەقلىد قىلىش ئۇسۇلى ئادەتتە مورفولوگىيە ئېيتىلىدىغان تەقلىد سۆزلەرنىڭ ياسىلىشىدىن تۈپتىن پەرقلەندۈرۈلۈشىنى ئىستىلىستىكىدا تەقلىد قىلىش ئۇسۇلى ئارقىلىق سۆز ياساش دېگەننىمىزدە ، بەزى ھاللاردا ، ئاغزاكى ياكى يازما نۇتۇقتا ئىپادىلەش ئېھتىياجىغا ئاساسەن نورمال سۆز ياساش قائىدىسىگە دېگەندەك ئۇيغۇن كەلمەيدىغان سۆزلەرنى ۋاقتلىق ياساش ئارقىلىق ، شۇ كۈنتېكىستا مەلۇم ئىستىلىستىكىلىق ئۈنۈم ھاسىل قىلغىلى بولىدىغان ئۇسۇلنى كۆرسىتىدۇ.

يولۋاس راشىدىن ئەپەندى ئۆزىنىڭ « ئىستىلىستىكا ساۋادى » ناملىق كىتابىدا بۇ خىل ئۇسۇلنى «دوراش» دەپ ئاتىدى. بىزنىڭ بۇ ماقالىدە دېمەكچى بولغان « دوراش » مىز پەقەت سۆز ياساش بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان «سۆز دوراش» نىلا ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. جۈملە دوراشنى ئۆز ئىچىگە ئالمايدۇ. مەسىلەن: «بۇ رىيالىزىم بىلەن رومانىزىمنى يۇغۇرۇپ، جۈۋەندىزىم ئۇسۇلدا يېزىلغان ئەسەر» (ئىتوتتىن) دېگەن مىسالنى كۆرىدىغان بولساق، كۆرۈنۈپ تۇرۇپتىكى بۇ يەردىكى «جۈۋەندىزىم» سۆزى رىيالىزىم ۋە رومانىزىم دېگەن سۆزلەرگە تەقلىد قىلىپ ياسالغان. ئۇنىڭدىن باشقا ئابدۇرۇپ پۇلات ئەپەندىنىڭ شىنجاڭ مەدەنىيىتىنىڭ 2002- يىللىق 6- سانغا بېسىلغان « مۇھاكىمە تۇل لوغەتەيندىن مائارىفول لوغەتەينىڭچە » دېگەن ماقالىسىنىڭ تېمىسىدىكى «مائارىفول لوغەتەين» دېگەن سۆز ئېنىقلا ناۋائىنىڭ «مۇھاكىمە تۇل لوغەتەين» دېگەن ئەسىرىنىڭ نامىغا تەقلىد قىلىپ ياسالغان سۆزدۇر .

بۇ خىل سۆز ياساش ئۇسۇلى ئۇيغۇر گەلق ماقال تەمسىللىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ. مەسلەن: «ئالدىدا كەتسە تەسچىلىك، ئارقىدا قالسا سەتچىلىك، ئوتتۇرىدا ماڭسا ئىشەنچلىك» دېگەن ماقالىنى ئالدىغان بولساق ، « ئالدىدا كەتسە تەسچىلىك » دېگەن بېرىكمىدىكى «تەسچىلىك» سۆزى كېيىنكى مىسرالارنىڭ قاپىيە ئېھتىياجىغا قاراپ تەقلىد قىلىش ئاساسىدا ياسالغان سۆزدۇر. چۈنكى، ئۇيغۇر تىلىدا نورمال ئەھۋالدا «تەس» دېگەن سۈپەت «چىلىك» دېگەن ياسغۇچى قوشۇمچە بىلەن بىرىكىپ يېڭى سۆز ھاسىل قىلالمايدۇ. بۇ يەردە شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، بۇ خىل سۆز ياساش ئۇسۇلى قانداقتۇر يېقىنقى كىشىلەرنىڭ ياكى تىلشۇناسلارنىڭ ئىجادىيىتى بولماستىن، بەلكى ئاتا بۇۋىلىرىمىز ئۇزاق مۇددەت تىل ئەمەلىيىتى جەريانىدا قوللىنىپ كەلگەن ئۇسۇلدۇر. بۇنىڭغا بۈيۈك تىل ئۈستىسى يۈسۈپ خاس ھاجىپنى تىلغا ئېلىشقا بولىدۇ. يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئۆزىنىڭ ئالەمشۇمۇل ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» تە بۇ ئۇسۇلدىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلانغان.

## 5. يىغىنچاقلاش ۋە قىسقارتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

### (1) يىغىنچاقلاش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر.

بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر ئۇيغۇر تىلىدا باشقا تىللاردىكىگە ئوخشاش ئۆز – ئارا مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە سۆز، سۆز بىرىكمىسى ياكى جۈملىنى مۇئەييەن ساننى ئېنىقلىغۇچى قىلغان ئاساستا مەلۇم بىر سۆزگە ئىخچاملاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ. بۇ خىل مۇرەككەپ تەركىبلىك سۆزلەرنى كىشىلەر ئاڭلاش بىلەن ئۇلارنىڭ قانداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى توغرىسىدا مۇئەييەن بىر چۈشەنچىگە ئىگە بولالايدۇ ياكى بۇ سۆزنىڭ قانداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالدىغانلىقى توغرىسىدا ئويلىنىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر مەيلى يېزىق تىلى، مەيلى ئېغىز تىلىدا بولسۇن نۇتۇقنىڭ ئىخچام



بولۇشقا ئىجابى تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. مەسلەن: «تۆت ئەمەل»، «بەش بولۇش» سۆزلىرىنى ئالسا، ئالدىنقىسى «قوشۇش، ئېلىش، كۆپەيتىش، بۆلۈش» دىن ئىبارەت ماتىماتىكىدىكى تۆت ئۇقۇمنىڭ يىغىنچاقلىنىشىدىن، كېيىنكىسى بولسا «ئەدەبلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، تەرتىپلىك، ئىنتىزامچان» بولۇشتىن ئىبارەت بەش سۆزنىڭ يىغىنچاقلىنىشىدىن ھاسىل بولغان. بۇلاردىن باشقا يەنە تۆۋەندىكى سۆزلەرمۇ مۇشۇ خىل بىلەن ياسالغان مەسلەن: ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش، ئۈچنى يېزىلارغا يەتكۈزۈش، ئۈچتە بىرگە بولۇش، ئۈچتە ھەمرا بولۇش، تۆتنى زامانىۋىلاشتۇرۇش، ئۈچكە ئەھمىيەت بېرىش، ئۈچتە ياخشى ئوقۇغۇچى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

## (2) قىسقارتىش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

ئۇيغۇر تىلىدا، بولۇپمۇ يېزىق تىلىدا ئىخچام ۋە قولايلىق بولۇشنى نەزەردە تۇتۇپ كىشىلەرگە تونۇشلۇق بولغان كىشى ئىسىملىرى، ئىدارە ئورگان، تەشكىلات ناملىرى، جۇغراپىيىلىك ناملار ئىككى خىل ئۇسۇل بىلەن قىسقارتىلىپ قىسقارتىلما سۆزلەرنى ھاسىل قىلىدۇ. بۇ ئىككى خىل ئۇسۇلنىڭ بىرى، باش ھەرپى بويىچە قىسقارتىش يەنە بىرى، باش بۇغۇمى بويىچە قىسقارتىشتۇر. مەسلەن: ش ئا ئە ت، ش ئۇ ئا ر، ئا . ئۆتكۈر، تىلكوم سۆزلىرىنى ئالسا مۇشۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگە كىرىدۇ. بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەرگىماتىكىلىق نوقتىدىن ئالغاندا ياسالما سۆزلەرنىڭ ئۆلچىمىگە چۈشمەيدۇ. بۇ سۆزلەرنى قىسقارتقاندىن كېيىنمۇ بۇلار مەنە جەھەتتە ھېچقانداق يېڭى مەنە بىلدۈرمەيدۇ. ئەمما بىز بۇ سۆزلەرنىڭ بىلدۈرگەن مەنىسىنى نەزەردىن ساقىت قىلىپ تۇرۇپ ئۇلارنىڭ تاشقى تۈزۈلۈش شەكلىگە قارايدىغان بولسا، بۇ خىل سۆزلەر نۇتۇقنىڭ ئىخچام، راۋان بولۇشىغا ئىپادىلەش ئۈنۈمىنىڭ

يۇقۇرى كۆتۈرۈلۈشىگە تەسىر كۆرسىتىلەيدۇ. مەسىلەن: «ب د ت»، «پارتكوم» دېگەن ئىككى سۆزنى ئالسا قالدۇنقىسى «بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى» نىڭ، كېيىنكىسى «پارتىيە كومىتېتى» نىڭ قىسقارتىلمىسى بولۇپ بىز بۇ سۆزلەرنى ئەمەلىي نۇتۇق پائالىيەتلىرىمىزدىكى سۆز جۈملىلىرىمىز بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرسەكلا ئۇلارنىڭ تىلىنىڭ ئىخچاملىقى، راۋانلىقىنى ئىپادىلەشكە قانداق تەسىر كۆرسىتىلەيدىغانلىقىنى بىلىۋالالايمىز. ئالايلىق، بىز دائىم تېلىۋىزىيە خەۋەرلىرىدە «ب د ت نىڭ باش كاتىپى»، «پارتكوم شۇجىسى» دېگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇرىمىز. بۇ يەردە بىز «بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ باش كاتىپى ئاننان جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلدى» دېگەن قۇرۇلما بىلەن «ب د ت نىڭ باش كاتىپى ئاننان جۇڭگوغا زىيارەتكە كەلدى» دېگەن قۇرۇلمىنى، «ئۇ پارتىيە كومىتېتىنىڭ شۇجىسى ئىدى» دېگەن قۇرۇلما بىلەن «ئۇ پارتكوم شۇجىسى ئىدى» دېگەن قۇرۇلمىنى سېلىشتۇردىغان بولساق، بۇ سۆزلەرنىڭ ئەسلى شەكلىگە قارىغاندا، قىسقارتىلغان شەكلىنىڭ ئاڭلاشقا ئىخچام، ئېغىز چۈشۈپ تۇرىدىغانلىقىنى بايقايمىز. دېمەك بۇ سۆزلەر مەيلى ئاغزاكى ياكى يازما نۇتۇقتا بولسۇن، ئوي پىكرىنى ئىخچام ئىپادىلەشكە ياردەم بېرەلمەيدىغانلىقى تىلىنىڭ ئىپادىلەش ئۈنۈمىگە مۇئەييەن دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىلەيدىغانلىقى ئۈچۈن بۇ خىلدىكى سۆزلەرنىمۇ بىر خىل ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن ياسالغان سۆز دەپ قاراشقا بولىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇلارنى قىسقارتىشتىكى مەقسەتمۇ ئالاقىدە كىشىلەرگە قولايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈندۇر.

## 6. قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

ئۇيغۇر تىلىدا مەيلى ئېغىز تىلى ياكى يېزىق تىلىدا بولسۇن ناھايىتى كەڭ تۈردە قوللىنىپ كېلىۋاتقان تۈپ سۆزلەرگىمۇ، بېرىككەن سۆزلەرگىمۇ ئوخشىمايدىغان يەنە بىر خىل سۆز كەڭ

كۆلەمدە قوللىنىلىپ كېلىۋاتىدۇ. بۇ سۆز قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزدۇر. بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر ئاساسلىقى ئىسىم، سۈپەت، تەقلىد سۆزلەرنى ئاساس قىلىپ، قاپىداش بۇغۇملار قوشۇمچە قىلىنىپ ياسىلىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ قاپىداش تەركىبى ئەسلىدىكى سۆزگە تەقلىد قىلىنغان بىر خىل فونىتىپكىلىق تەكرارلىقتىن ئىبارەت.

قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەردە قاپىداش ئېلىپ بېرىلغان تەركىب ئىسىم، سۈپەت، تەقلىدلەرگە قوشۇلۇپ ئەسلىدىكى سۆزگە مەلۇم دەرىجىدە قوشۇمچە مەنە يۈكلەيدۇ ۋە ئۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىدۇ. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى تەركىبى ئۆز ئارا فونىتىپكىلىق ۋە گرامماتىكىلىق باغلىنىشتا بولۇپلا قالماستىن بەلكى سۆز مەنىسىنى كېڭەيتىش ياكى يېڭى سۆزلەرنى ياساشنىڭمۇ بىر خىل ئامىلى ھېسابلىنىدۇ. ئەمما شۇ نەرسە ئېسىمىزدە بولۇشى كېرەككى، قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر تۈپ سۆزلەرگىمۇ، بېرىككەن سۆزلەرگىمۇ ئوخشىمايدۇ. بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەردە ياندىشىپ كەلگەن تەركىب كۆپىنچە ھاللاردا مۇستەقىل مەنە بېرەلمەيدۇ. ھەتتا بەزى سۆزلەرنىڭ ھەرىككىلا تەركىبى ئوخشاشلا ھېچقانداق مەنە ئاڭلاتمايدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدىكى قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنى ياندىشىپ كەلگەن تەركىبلەرنىڭ فونىتىپكىلىق ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن تۆۋەندىكى بىر قانچە تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ.

### 1) ياندىشىپ كەلگەن تەركىبلىرى مەنە بىلدۈرمەيدىغان سۆزلەر

مەسلەن : جاي - پاي، ئوتۇن - پوتۇن، قول - پول، كىتاپ - پىتاپ، ساندۇق - پاندۇق، گېلەم - پېلەم، خەت - پەت، قىغىر - سىغىر قاتارلىقلار.

### 2) ھەرىككىسىلا تەركىبى مەنە بىلدۈرمەيدىغان سۆزلەر

مەسلەن: ئوڭغۇل - دوڭغۇل، ئۇپۇر - تۇپۇر، ئوڭتەي - توڭتەي، ئىجىر - مىجىر، ئالمان - تالمان قاتارلىقلار.

يۇقارقىلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولۇدۇكى، بىرىنچى خىلدىكى سۆزلەرنىڭ ياندېشىپ كەلگەن تەركىبى ئۆز ئالدىغا مەنە ئاڭلىتىدىغان سۆز ئەمەس، ئىككىنچى خىلدىكى سۆزلەرنىڭ ھەرئىككىسىلا مەنە ئاڭلاتمايدۇ. شۇڭلاشقا، بۇلار بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىلگەن ئەھۋالدا ئەسلىدىكى كۆزلىگەن ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولمايدۇ. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر ئاساسەن ئىسىم، سۈپەت، تەقلىد سۆزلەرنىڭ فونېتىكىلىق ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدۇ. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ياسىلىش شەكلى بىر خىل بولمايدۇ. شۇڭا ئۇلارنى قايسى تۈركۈمدىن ھاسىل بولىدىغانلىقىغا قاراپ تۆۋەندىكى بىر قانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

### 1) ئىسىملاردىن ھاسىل بولغان سۆزلەر

بۇنداق سۆزلەر ئاساسلىقى ئوخشاش بىر ئىسىمنى تەكرارلاپ، يانداشقۇچى تەركىبىنىڭ بېشىدىكى تاۋۇشنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى بىلەن ياسىلىدۇ. بۇ چاغدا ئەڭ ئاساسلىق ئۆزگىرىش ئىككىنچى تەركىبىنىڭ بېشىدىكى تاۋۇشنىڭ «پ»، «م»، «چ»، «ق» تاۋۇشىغا ئۆزگىرىشىدە كۆرۈلىدۇ. مەسلەن: سۇ - پۇ، چىراق - پىراق، كارۋات - پارۋات، قۇلاق - مۇلاق، پارتا - مارتا، كالا - مالا، مېۋە - چېۋە، چاكنى - چۈككەن، قاچا - قۇچا، چېلەك - پېلەك قاتارلىقلار.

### 2) سۈپەتتىن ياسالغان سۆزلەر

بۇ خىلدىكى سۆزلەر ئوخشاش بىرلا سۈپەتنى تەكرارلاپ قاپىداش تەركىبىنىڭ بېشىدىكى تاۋۇشنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق ياسىلىدۇ. بۇ چاغدا ئەڭ ئاساسلىق ئۆزگىرىش ئىككىنچى تەركىبىنىڭ بېشىدىكى تاۋۇشنىڭ «ب»، «س»، «م»، «ر»، «غ» تاۋۇشلىرىغا ئۆزگىرىشىدە كۆرۈلىدۇ.

مەسلەن: چالا - بۇلا، ئەگرى - بۈگرى، ئالا - بۇلا، مايماق - سايماق، قىڭغىر - سىڭغىر،

ئاز - ماز، ئوڭغۇل - دوڭغۇل، ئاپاق - چاپاق، ئوڭتەي - توڭتەي، ئاجايىپ - غارايىپ - قاتارلىقلار.

### 3) تەقلىد سۆزلەردىن ھاسىل بولغان سۆزلەر

بۇنداق سۆزلەر ئاساسلىقى ئىككىنچى تەركىبتىكى سۆزنىڭ باش بۇغۇمىدىكى سوزۇق تاۋۇشىنىڭ ئۆزگىرىشى نەتىجىسىدە ھاسىل بولىدۇ. بۇنىڭدا ئەڭ ئاساسلىقى بىرىنچى تەركىبتىكى «ئا» تاۋۇشى ئىككىنچى تەركىبگە كەلگەندە «ئۇ» تاۋۇشىغا ئۆزگىرىدۇ. ئايرىم ھالدا بەزى سۆزلەرنىڭ بىرىنچى تەركىبىدىكى تاۋۇش «پ» ياكى «چ» غا ئۆزگىرىدۇ. مەسلەن: تارق - تۇرۇق، غاراس - غۇرۇس، يالت - يۇلت، پال - پۇل، شاپۇر - شوپۇر، جارت - جۇرت، جالدۇر - جۇلدۇر، ساڭگۈل - سۇڭگۈل، ئىمىر - چىمىر، غىدىڭ - پىدىڭ، ئالاق - جالاق قاتارلىقلار.

يۇقارقىلارغا ئاساسەن ئۇيغۇر تىلىدىكى قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەرنىڭ تۆۋەندىكىدەك ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىكەنلىكىنى خۇلاسەلەشكە بولىدۇ. لېكىسكىلىق ۋە گرامماتىكىلىق مەنە جەھەتتىن ئالغاندا بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر بىر گەۋدە سۈپىتىدە قوللىنىلغاندا سۆزلەرنىڭ ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ. فونېتىكا جەھەتتىن ئالغاندا بۇلارنىڭ ھەر ئىككىلىسى تەركىبىدىكى سۆزلەرنىڭ بۇغۇم سانى ئوخشاش بولىدۇ.

### 7. تەكرارلاش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر

تەكرارلاش دېگەندە، مەلۇم بىر ئوي - پىكىرنى گەۋدىلەندۈرۈش، مەلۇم خىل ھېسسىياتنى تەكىتلەش مەقسىتىدە ئوخشاش بىر سۆز، سۆز بىرىكمىسى، جۈملە ياكى جۈملە توپىنى قايتا ئىشلىتىش تەكرارلاش دەپ ئاتىلىدۇ.

سۆز ھاسىل قىلىشتىكى تەكرارلاش ئەينى بىر كونتېكىستتىكى تەكرارلاشتىن مۇئەييەن دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. ئەينى بىر كونتېكىستتىكى تەكرارلاشتا تەكرارلانغان بۆلەك تۈپ سۆز بولۇشمۇ، بېرىككەن سۆز بولۇشمۇ مۇمكىن. ئەمما سۆز ھاسىل قىلىشتىكى تەكرارلاش – تەكرارلانما سۆزلەرنى ھاسىل قىلىپ شۇ سۆزلەرنىڭ مەنە دائىرىسىنى كېڭەيتىش، دەرىجىسىنى يۇقۇرىلىتىش بىلەنلا چەكلىنىدۇ.

ئۇيغۇر تىلىدا تەكرارلاش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر خېلى كۆپ بولۇپ ئاساسەن ھەممە سۆز تۈركۈملىرىدىن دېگۈدەك بۇ خىل شەكىلدىكى سۆزلەرنى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇ خىل سۆزلەر ياسالغاندىن كېيىن ئەسلىدىكى يەككە ھالىتىدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ كەڭ مەنە بىلدۈرەلەيدۇ ھەم نۇتۇقنىڭ مەزمۇنىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش، پىكىرنى دەل، جايدا ئىپادىلەشكە ياردەم بېرىدۇ. تۆۋەندە بىز ھەرقايسى سۆز تۈركۈملىرىدىن ياسالغان بۇ خىل سۆزلەر بىلەن قىسقىچە تونۇشۇپ ئۆتەيلى.

### (1) ئىسىمدىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: تاغار- تاغار، پادا – پادا، ماشىنا – ماشىنا، قوتان – قوتان، يول – يول، يېزا – يېزا، ساندۇق- ساندۇق، دەريا – دەريا قاتارلىقلار. بۇ خىل شەكىلدىكى سۆزلەرنىڭ بېرىككەندىن كېيىن ئىپادىلەيدىغان مەنىسى يالغۇز ھالىتىدىكىدىن سان جەھەتتە تېخىمۇ كۆپ ياكى دائىر جەھەتتە تېخىمۇ كەڭ بولىدۇ.

### (2) سۈپەتتىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: پارچە – پارچە، ئىگىز – ئىگىز، قاتار – قاتار، رەت – رەت، چوڭ – چوڭ، پارە – پارە، قات – قات، قارا – قارا قاتارلىقلار. بۇ خىلدىكى سۆزلەرنىڭ بېرىككەندىن كېيىن ئىپادىلەيدىغان مەنىسى ئەسلىدىكى خۇسۇسىيەت دەرىجە جەھەتتىن تېخىمۇ كۈچلۈك، شەكىل جەھەتتىن تېخىمۇ چوڭ ياكى كىچىك، ئورۇنلىشىش ھالىتى جەھەتتىن رەتلىك ياكى رەتسىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.

### (3) رەۋىشتىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: ئايلاپ - ئايلاپ، تېز - تېز ، ئىتتىك - ئىتتىك، پات - پات، بارا - بارا، ئاستا - ئاستا قاتارلىقلار. بۇ خىلدىكى سۆزلەر تەكرارلاندىن كېيىنكى مەنىسى، ئەسلىدىكى يالغۇز ھالىتىگە قارىغاندا ھەرىكەتنىڭ ھالىتى جەھەتتىن ئەسلىدىكىدىن تېخىمۇ تېز ياكى تېخىمۇ ئاستا، ۋاقىت جەھەتتە ئەسلىدىكىدىن تېخىمۇ قىسقا ياكى تېخىمۇ ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدۇ.

### (4) تەقلىد سۆزلەردىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: شىلدىر - شىلدىر، تاڭ - تاڭ، تىنىپ - تىنىپ، زىڭ - زىڭ، تىرىق - تىرىق، غال - غال ، جىغ - جىغ قاتارلىقلار . بۇ خىلدىكى سۆزلەرنىڭ تەكرارلانمىغان شەكلى كۆپىنچە ھاللاردا يالغۇز قوللىنىلمايدۇ . يالغۇز قوللىنىلغان تەقدىردىمۇ، مۇشۇ خىل سىزىم، ئاۋاز، كۆرۈنۈشلەرنى تەكرارلانغان شەكىلدەك جانلىق ئىپادىلەپ بېرەلمەيدۇ. بۇ خىل سۆزلەر كىشىلەرگە بىر خىل ئىزچىللىق تۇيغۇسىنى بېغىشلاپ، ئۇلارنىڭ شۇ خىل ئاۋاز، سىزىم، ياكى كۆرۈنۈشىنى ئوبرازلىق ھالدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشىگە، جانلىق ھالدا ھېس قىلالىشىغا ياردەم بېرەلەيدۇ.

### (5) مىقداردىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: تىلىم - تىلىم، تال - تال، دانە - دانە قاتارلىقلار. بۇ خىلدىكى سۆزلەر ئەسلىدىكى شەكىلدىن مىقدار جەھەتتە كۆپ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەلەيدۇ.

### (6) پېئىلدىن ياسالغانلىرى

مەسلەن: ساقلا - ساقلا، كۈتە - كۈتە، قاچ - قاچ، ئۇر - ئۇر، يۈگرە - يۈگرە، كۈلە - كۈلە قاتارلىقلار . بۇ خىلدىكى سۆزلەر ئەسلىدىكىگە قارىغاندا ھەرىكەتنىڭ ئىزچىل ، داۋاملىشىش ۋاقتىنىڭ تېخىمۇ ئۇزۇن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەلەيدۇ .

يۇقىرقى مساللاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى ئۇيغۇر تىلىدا بۇ خىل يول بىلەن ياسالغان سۆزلەردە ئىسىم خاراكتېرلىك سۆزلەردىن ھاسىل بولغانلىرى مەلۇم شەيئىنىڭ كۆپلىگىنى، كۆپ يەردە ئىكەنلىكىنى مەلۇم بەلگە - خۇسۇسىيەتنىڭ ئەسلىدىكىدىن ئاشۇرۇلغان ياكى كۈچەيگەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇرەۋىش ۋە يېنىلدىن ياسالغانلىرى بولسا، ھەرىكەتنىڭ دەرىجىسىنى، داۋاملىشىش ھالىتىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ سۆزلەر مانا مۇشۇنداق مەنە ئىپادىلەش ئارقىلىق تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشتە بەلگىلىك رول ئوينايدۇ.

دېمەك، يۇقىرىدا سۆزلەپ ئۆتكەن بارلىق بايانلىرىمىزنى يېغىنچاقلاپ كەلسەك، ئۇيغۇر تىلىدا ئوخشىتىش، تەكرارلاش، قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر كۆپ سالماقنى ئىگەللەيدۇ، قالغانلىرى بولسا ئاز نىسبەتنى ئىگەللەيدۇ. ئوخشىتىش، مۇبالغە، سىلىقلاش يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەردە ئاساسلىقى سۆزلەرنىڭ مەنە مۇناسىۋىتى ئاساس قىلىندۇ . تەكرارلاش، قاپىداشلىق، يېغىنچاقلاش ۋە قىسقارتىش يوللىرى بىلەن ياسالغان سۆزلەردە سۆزلەرنىڭ مەنە مۇناسىۋىتىگە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىرگە يەنە تاشقى تۈزۈلۈش شەكلىگىمۇ ئېتىبار بېرىلدى. تىلدا ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن سۆز ياساش ئۇسۇلىدىن توغرا، ئۈنۈملۈك پايدىلانسا تىلنىڭ ئىپادىلەش ئۈنۈمىنى ئاشۇرۇش، ئوبرازچانلىقىنى كۈچەيتىش، نۇتۇقنىڭ تېخىمۇ گۈزەل، يارقىن، راۋان بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرغىلى بولىدۇ. يۇقىرىدا بىز ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىستىلىستىكىلىق يول بىلەن ياسالغان سۆزلەر توغرىسىدىكى يۈزەكى قاراشلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ئۆتتۈق، سەۋىيىمىزنىڭ چەكلىك، نەزەر دائىرىمىزنىڭ كەڭ بولماسلىقى سەۋەبلىك بەزى خاتالىقلارغا يول قويغانلىقىمىز تەبىئىي كەسىپداشلارنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. غالىپ ھەسەن، «ئۇيغۇر تىلىدىكى ئوخشىتىش ئارقىلىق ياسالغان ئىسىملار

توغرىسىدا»، تىل ۋە تەرجىمە ژۇرنىلى 1982- يىللىق 4- سان.



2. خۇيى، «ئۇيغۇر تىلىدىكى ئىستىلىستىكىلىق سۆز ياساش ئۇسۇللىرى توغرىسىدا»، خەنزۇچە، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى 1996- يىل 2- سان.
3. ۋېي يۈلەن، «ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى قاپىداشلىق يولى بىلەن ياسالغان سۆزلەر»، «تىل ۋە تەرجىمە» 1985 - يىل 10- سان.
4. ئارسلان ئابدۇللا، «قۇتادغۇ بىلىك ئىستىلىستىكىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 2001- يىل 6- ئاي نەشرى.
5. يولۇاس راشىدىن، «ئىستىلىستىكا ساۋادى»، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتوتى ئەدەبىيات فاكولتېتى، 2002 - يىل
6. "ئۇيغۇر تىلى ئىزاھلىرى لوغىتى (قىسقارتىلمىسى)"، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999- يىل نەشرى.